

Aydınlığın Mimarlarından :

FÂRÂBÎ

(Fârâbî 870 - 950 Şam)

Halil İbrahim GÖKTÜRK

Halep'de Bir Türkmen Kocası :

İsa'dan Onuncu Yüzyıl ortalarına doğru... Suriye'nin Halep ve çevresi Hamâdânî Hükûmdarı Emir Seyfüddavle'nin buyruğu altındadır (918-967). Emir'in sarayı yüksek duvarlar ve sıkı nöbetçilerle korunmaktadır. Günlerden bir gün garip bir yolcu kapıya çıkagelir. Yabancı kişi Melik'i görmek diler. Hemen kapı sorumluları çevresini sararlar. Kısa boylu, ayağında zerbûlları (Sivri uçlu yemeniler) sırtında heybesi, elinde su ibriği bulunan, köşe sakallı, gösterişsiz, Asyalı bu Türkmen dervişini süzerler. Çekik gözlü derviş, ne arap'a ne acem'e benzer. Büyük kapı koruyucuları kendisini kısa bir yoklamadan geçirirler. İhtiyar konuştuğu dinleyenlerin şaşkınlıkları artar. Bu ufak tefek yaşlı Koca, bir çok dilleri kolayca konuşabilmektedir. Üstelik pek alçakgönüllülükle felsefe, fıkıh, mantık ve tıp'la birlikte, bir şair ve çalgıcı gibi her telden çalıyor. Bir ara "en üst kata" haber uçurulur. Garip derviş Hükûmdarın önüne çıkarılır. İşte çıkış, o çıkıştır, doruktan bir daha inmemek üzere... (M. 942). Oysa, yazgı, o küçük adamın ilginç yaşam serüveninin son halkasını bağlamaktadır.

Fârâb'dan Halep'e Varan Yol :

Yaşam öyküsüne yakıştırmalar çoktur, ama aslını bilense, pek yoktur. Derviş'in kökeni, anayurdu Ortaasya'ya uzanır. Aral Gölüne dökülen bolluk bölgesi Maverâünnehir'den.. Tastamam Seyhun Irmağı'na karışan Aris kolunun kavşağında.. Yemyeşil, şirin bir vâhâ olan Farab (Otrar) kentinde doğmuş.. (870 Fârâbî adını anadöğüm yerinden alır. Hele üç göbekli bir soyağacı var ki şu açıkca sıraladığı upuzun kütükten gelir: "Abu Nasr Muhammed bin

Muhammed bin Turhan bin Uzluk"... Bu sanki dokunulmaz bir nüfus teskeresine benzemiyor mu? Hani kendi kendine "Fârâb-et Türkî" lâkabını takmasına ne denir? Varsın Fransız Larousse'u o'na arap diye dursun...

Farab kenti, kalesiyle ünlü bir bayındır şehirmiş? Sonraları Cengiz'in Moğol orduları bu kenti yakıp yıkmışlar. Şimdi bir yıkıntıdır. Babası, Kale Komutanlığından emekli Muhammed adlı bir askerdir, soylu ama yoksul.. Fârâb'lı çocuk ilk öğrenimini kentinde alır. Genç adam bir süre Buhara'da kadılık eder. Fakat içini kavuran bilim ve öğrenim tutkusunu yenemez. Zamanın bilim merkezi başkent Bağdat'ın ünü yaygındır. Yirmi yaşlarında Bağdat kervanlarına yolcu olur. Kısa boylu delikanlı suskun, sessiz, yaradılıştan düşümsel yaşamı sever.

Zengin Şehrin Yoksul Geceleri :

Abbâsî Başkentine varınca ilk işi Arapça dersi almak olur. Döneminin tanınmış bilimcisi ve Aristo Mantığının yorumcusu Ebu Bısr Metta bin Yunus'un derslerin devama başlar.

Ötedeki bu zengin şehrin varlıkları, öğrenimle yoksulluğu atbaşı beraberce yarıştırırlar. O görkemli bağdat gecelerinde, aralıksız tuttuğu not defterlerinin sayısının yetmiş'e vardığı söylenir. Ayrıca Felsefe, Matematik, Astronomi, Kimya, tıp bilimlerine ve musikiye tutku kertesinde merak sardırılmıştır. Nasılsa o sıralar yazgısı kendine gülümser; Bağdat'dan ayrılan bir dostu vardır. Aristo Metafizikinin çevirilerinden oluşan kitaplığını kendisine emanet bırakır.. Ve o da bu kitapların tümünü geçici bir hazine bulmuşçasına pek çok kez okur. Hatta Hallikân'ın bir yazıntısına göre, sonradan Aristo'nun "Kitabbunnafs" ı ele geçer. Kenarında Fârâbî, elyazısıyla "Bu kitabı

yüz defa okudum." diye yazdığını söyler. Anlaşıyor ki Fârâbî'li genç, bu eski Yunan filozofunun bulabildiği eserlerini okumuş.. Hele Theologia ile Porphyrios'un *Isagocî'sini* derinden inceliyerek kendince yorumlamıştır. Bir aralık İbn El Sarraç'dan nahiv (Dilbilgisi) dersleri almayı da savsaklamaz. Boşuna O'na Batılılar *Alpharabi* adını takmazlar. Nitekim geçen yüzyılın sonunda Araştırmacı Diterici, Avrupa kitaplıklarındaki Fârâbî'yle ilgili tüm yazmalardan toplu bir bibliyografya eklemiştir.

Bilim Yolu Aşk İster:

Yine eksiklerini bütünlemek üzere Bağdat'tan ayrılıp yollara düşer. Sabîllerin başkenti Harran'a varır. Sevdalı amacı, zamanında felsefe dersleriyle ünlü Yohanna bin Haylan'ın rahlesine çirak olmaktır. Harran'da da Asya'nın "İlk Öğretmen" dediği Aristo'nun felsefesini başka açılardan inceleme fırsatı bulur. Beride, bu Türkmen gencinin, bağdat çöllerinde konuklandığı uzun yıllar, pek karmaşık bir döneme rastlar. (901-942). Şehir bir çalkantı içindedir. Siyasal ve dinsel ayrılıkçı, bağnaz mezhep kavgalarının kanlı gösterilerini sergiler. Toplum kesitleri parparça.. Altı Abbâsî Halifesi gelip geçmişler. Hoca, bu sosyal kargaşadan bıkar, usanır. Yine sonu bilinmez kum çöllerine düşer. Önce Suriye, sonra Mısır'a gider. Oralarda hep Türkmen kılığıyla dolayır. En sonunda çöl kervanı gezileri Hamdânîlerin başkenti Halep'de düğümlenir. İşte nelerden sonra yazının başındaki Halep sarayına uğrak gelen o garip kişi, bu ufak tefek, yaşlı aksaçlı adamdır artık...

Halep Sarayındaki Okul:

Oysa Tanrı konuğunun, Halep sarayıyla ilgili, halk dilinde pek çok masal söylentisi duyulagelir. Gerçekten *Sayf al-Davla* başarılı bir asker hükümdar olduğu kadar bilim ve san'at hayranıdır da.. Zamanın Halep şehrini askeri bir kale karargâhı yapar. Ola ki kentini bir de edebî ve kültürel merkez olarak görmek ister. Fârâbî'li başlı bilgin'i bir bilim ve san'at hazinesi niteliğiyle benimser, ağırılar. Üstelik Ona çok yüksek bir aylık bağlar...sa da Bilgin bunu kabul etmez. "Bana günde 5 kuruş yeter" der. Artık bu saray okulunda bilimsel uğraşlarını yoğunlaştırır. Meğer kendinden sonra gelen Afşenli İbni Sina, Cordoba'lı İbni Rüşd bu islam felsefe okulunun üç köşeli temelini oluştururlar.

Fârâbî'li Türkmen, Hükümdarı'na öylesine bağlıdır ki, 80 yaşlarında varken O'nunla Şam

seferine bile katılır. Bilgin'i ve Emir'ini anlatırken sanki Doğulu bir Goethe ile Weimar Dük'ünü anımsamamak elden gelmiyor. Çünkü Bilginimiz şairlik ve müzik san'atçılığı yönünü eserleriyle de kanıtlar.. Ve "Kitâb-ıl Musiki al-Kâbir" adlı teorik bir müzik kitabı ile "Üdülmüsemmen" denilen telli bir tür saz da meydana koymuştur.

Zaten Tıp, felsefe, şiir ve musiki alanlarında söz ve bilgi sahibi olması, nice aranır kişiliğine yeterli kanıt değil mi? Az konuşur, sessiz gezer, çok düşünür ve yazar birisi... Yüzlerce eserinden günümüze ancak 15-20 kadarı ulaşabilmiş.. Kalanı, serüveni gibi yitik... Kitaplarını zamanın ve konuş yerinin gereği Arapça yazmıştır. Tıpkı İngiliz Newton, Hollandalı Spinoza, Alman Leibniz'un Lâtince yazmaları gibi... Ne var ki kitapları ancak batı dillerine çevrildikten nice sonraları, gerisingeri Doğu'ya dönebilmişler. Kimi Mısır, Hind kanalından.. Örneğin, bilimlerin konu, ayırım ve tanımlarını açıklayan "İhsa al-Ulum" u kendisini İslamda ilk Ansiklopedi yazarı ününe hak kazandırır. Elyazısından özyaşamını kimse elegeçirememiş.. Bilinenler hep ikinci, üçüncü ellerden aktarmalar.

Okul'dan Okula Gelişim:

Fârâbî Batı'dan ne aldı? Doğu'ya neler kattı? Konularının ilişik sınırları nerelere kadar uzanır? Üzülelim ki bilinmiyor. İslamın doğuşundan 300 yıl sonrası, Eski Grek'den 1300 yıl sonrası demektir. İslamiyetin sınırları Endülüs'den Türkistan'a dek uzanıp orada kalakalmış. Eski Grek, yerini İskenderiye ve Antakya Okullarına bırakalı, yeryüzü üstünden epey çağlar aşmış. Daha Onuncu Yüzyılda iken, Fârâbî, "En iyi devlet tüm insanlığı kapsayan Dünya Devletidir," der. Aslında günümüzdeki "Tek Dünya" düşünce odağı tâ nerelerden başlamış? Kaldı ki yaşadığı bölgelerde Sâbia, Kaderiye, Mutezile, Cehmiye, Akliyyün, Kelâmîcılar ve Elkindi gibi mezhep, okul ve kişilikler öbek, öbek ve parçaparçadırlar. Çeşitli görüşleri uzlaştırmak ve böylece bir senteze varmak bilginlerin görevi olmuyor mu? Bölünmekten insanlar acı duyuyorlar. O, Aklın ilkeleri, mantığın kuralları, düşüncenin ışığında, çelişkileri uzlaştıran bir sorumlu sentez yorumcusu... Felsefede, Yücelerin Yücesini, Evreni ve insanı didik didik araştıran bir Hakikat yolcusu... Kullandığı araçlar, *İlkeler, Kanıtlama* ve *Sonuçlama*'dır.

Çağın durağan felsefesine mantık yolundan, Aristo'nun bir izleyicisi olarak sanki karakteristik bir Eflatuncu girmektedir. Tıpkı onun gibi Tek Tanrı inancından, coşkun ruhuyla mistizme ulaş-

miş ve metafizikte karar kalmıştır. Yaradan'ı her şeyin merkezi tanır. Tanrı-insan ilişkilerinde gerçeği ararken Spiritüalizm (ruhaniyet) i araç olarak kullanır. "Varlığı kendi özünü gerekli kılan" zorunlu ise kendine "özgü" tek'dir. "Değişmez". İşte kendine özgü zihinsel karma felsefesinde Usta, şu aşamaları izler: 1—Mantık, 2—Teorik Felsefe: a) Metafizik, b) Psikoloji... 3—Pratik Felsefe: a) Ahlâk bilimi, b) Siyasal felsefe... gibi.. O'na göre "Felsefe, insanı Tanrı bilgisine götüren düşünceden başka bir şey değildir," demektedir. İzleyicilerinden Fahri Râzî: "İyilik ve kötülük hep ezeli bir iradedden doğar," diyebilen kişi Kelam okulunun kurucusudur da... Usta'ya göre insanın görevi, herhalde aklın ve deneylerin ışığında, yine insan için iyiyi, güzeli ve yararlıyı bulup çıkarmaktır.

Goethe'yi Anımsatan Bir Son :

Başlıca ayrılıkları saklı tutmak koşulu gözden irak değil. Ama Bilginimiz, ömründe evlenmiş mi? Çocukları olmuş mu? Sevgileri, gönül ağrıları var mı? Bilinmiyor. Ancak Melik'in saz alemlerinde başkõşeyi süslediğini tasarlayabiliriz. Bu da tiyatroşuz, heykelsiz, resimsiz baġnaz Doġu'nun tek tesellisi.. İşte *Karayazgıcılığın* umursamazlığı hepsini silip süpürmüş...

Biz dönelim yine Bilgin'in en ağır basan yönüne: İslam dünyasında *Meşâi* felsefesi diye tanınan bir orta görüş yolu vardır: Felsefe ile akılcı-ahlakı, açıkcası Din'i birbirine yaklaştırmakta öncülük eder. Fârâb'lı usta, Aristo bakış ve mantığından kalkar. Sonraları Meşşâniyun adıyla (Aristo gibi gezginciler, yürüyerek ders yapanlar) dinin çelişkilerini felsefeyle uzlaştırmaya çabalarlar. Hatta "din habercileri de aklın sonradan kazandığı kutsal bir aşamadır", diyecek kadar. Yüzyıllar akar, geçer... Meğer ki akılcı ahlakta "Büyük insan, küçük bilgin" teorisıyla Alman Kant'a "İnsan bilgisi yalnız akılsal bir çabayla elde olunmaz. O, insanların üstünde olan ruhun faal bir sonucudur." sözünü İngiliz Spencer'e; Hadıs (sezgi) düşüncesini savunan Fransız Bergson'a: "Sosyal birliğin, insanların arzusuyla

oluştüğünü" bildirerek de Fransız J. J. Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşme" sine bir müjdecisi, bir ön haberci olmuyor mu? Gazalî'nin tepkileri de başka...

Mezarı Bile Belli Değil :

Nihayet Emir'inin yanında Şam Seferine katılmaktan geri kalmaz. Oysa savaşın çileleri seksenlik bir ihtiyarı yorgun, bitkin düşürürler. Böylece Hamârânîler Şam'ı ele geçirirler.. Ama büyük Bilgin'de gözlerini orada sonsuzadek yumar, kalır. Cenaze namazını, görkemli bir onurla Hükümdarı, Seyfûddevlle kıldırır. Şimdiyse kabri bile belli değil.. Şam mezarlığındaki yitkilere karışmış, gitmiş...

Koca Fârâb'ı şu kısacık sütünlara sığdırmak çabasında değiliz. Yalnız gönül diler ki içinde bulunduğumuz yılın son ayı önemli bir günü içermektedir. O Türkmen Kocasının 1030 uncu ölüm yıldönümü.. (Aralık 1980). Ölüm yıldönümünde O'nu değerine yakışır anmak ve değerince anlatmak kimlere borç olmuyor ki? Batı, kendini etkileyen bu Türk düşünürü için izlenimci törenler düzenleyecektir, hiç işkillenilmesin.. Durum, öylece ilgisiz ilgililere duyurula!...

Yalnız biz, o kişiliğe yakışır bir anma töreninde kendisini şöyle dile getirmeği özlerdik:

"Ağacın olgun meyvesiyle olduğu gibi, mutluluğun yücüsü de ahlâk olgunluğuyla oluşur. Yani en büyük mutluluğa, heran daha ahlâklı olmakla erişilir." Bir de kendisi sağolsaydı, anlamlı gülümseyişleriyle şu sözleri onaylamaktan belki geri durmazdı: "Felsefe; insan suretinde hayvandan, ilâh sıyretinde insan yaratan düşünce san'atıdır".....

KAYNAKLAR :

- (1) Fârâbî (Alpharabi) : Dr. B. N. Şehsuvaroğlu,
- (2) Fârâbî : A. Adıvar - İsl. Ansk.
- (3) İslamda Felsefe ve Fârâbî : Prof. C. Sunar v.s.

Geçenlerde Roberto Ruiz'e iyi yönetiminin sırrı, ticaretine olan güveninin kaynağı sorulmuştur. Hiçbir sır olmadığı yanıtını veren Ruiz, "Esas ola işe duyulan sevgi ve işlerin yapılmasını sağlama arzusudur." demiştir.